

Олена СЪОМОЧКІНА

ЖИТОМИРСЬКА РУБАЯНА

Перські катрени – рубаї – як оригінальна і самодостатня естетична система, органічно увійшли в українську поезію другої половини ХХ — початку ХХІ ст. на рівні оригінальної творчості українських поетів, увібравши в себе традиції та світобачення нашого народу, сповнившись автентичним змістом і відобразивши особливості національного менталітету українців.

Зрозуміло, що для українського читача ці викінчені мініатюри пов'язані, насамперед, з іменами Ібн Сіні (Авіценни), Рудакі та безсмертного Омара Хайяма. Проте в українській поезії до запозиченого катрена, що на українських теренах пройшов шлях від канонічної строфи через строфожанр до жанру і поліжанру, зверталися понад сорок поетів, з-поміж яких Михайло Орест і Дмитро Павличко, Юрій Хабатюк і Василь Простопчук, Богдан Залізняк і Петро Шкраб'юк, Олег Орач і Дмитро Шупта, Микола Мірошниченко і Григорій Латник (останньому, до речі, належить найповніша інтерпретація рубаїв Хайяма числом 1270). У процесі пошуку нових виражальних засобів рубаями цікавилися й поети Житомирщини, зокрема Михайло Клименко, Марія Павленко та Михайло Пасічник.

Перш ніж перейти до аналізу текстів рубаїв варто навести кілька дефініцій. Так, *рубаї східної традиції* – це канонічна строфа медитативної лірики, яка складається з чотирьох віршорядків (місра) або двох бейтів, римується за схемою ААхА чи АААА з редифом і внутрішніми римами або без них у метричному розмірі хазадж (поділяється на "ахрам" і "ахраб", містить близько 40 різновидів, по суті – силабічний, 11 – 13 складів у рядку), має чітку структуру (переважно перший бейт містить викладення думки й зацікавлення нею читача, 3-й рядок підкріплює або несподівано скеровує образний рух в інше річище, а 4-й – виконує роль філософського підсумку, в якому повністю розкривається зміст і закріплюється художня ідея), вимагає строгої логічної думки, афористичності, узагальненості й філософичності, лаконічності мови, виточеності форми й глибини змісту.

У нашій же поезії рубаї набули низки відмінних ознак. Вони, зокрема, еволюціонували двома шляхами: 1) канонізації, тобто максимального наближення до канону східних рубаїв, згідно з чим рубаї складається з 4 рядків, римується переважно за схемою ААхА, рідко з редифом і внутрішніми римами або без них;

Літературознавство

написаний зазвичай 4 – 6-стоповим ямбом, чітко структурований, вирізняється афористичністю, лапідарністю, граничним смисловим навантаженням кожного слова, наявністю узагальнюючої філософської думки, лаконічністю мови, відточеністю форми й глибиною змісту; 2) деканонізації, тобто експериментування, що призвело до розхитування східного канону, і, при збереженні схеми римування, на рівні форми відбулося зменшення кількості складів у віршорядку, повернення до асонансних і появи заміщених рим, послаблення принципу зчеплення рядків, появи гетерометричних катренів та ін.; а на рівні змісту, поряд із філософічністю, починають домінувати публіцистичність і пейзажність, зберігається афористичність, великої ваги надається тонкому спостереженню, місткій деталі, нюансові, парадоксу.

Чотирирядкові мініатюри житомирських поетів яскраво ілюструють першу тенденцію.

Власне рубаї М.Клименка вже були об'єктом докладного розгляду на сторінках часопису "Волинь-Житомирщина"¹, тому зараз зауважимо тільки, що для його рубаїв характерні вичерпність, чіткість і точність висловлювання, наявність яскравих метафор і семіметафор, порівнянь, контекстуальних антонімів та анжамбманів. Основне коло тем охоплює традиційні філософські (повноцінність людського життя, розуміння життя і смерті, добра і зла, любові й ненависті, пошуку й осягнення істини, вірності і зради та ін.), продиктовані новим часом (пріоритет екологічних імперативів, збереження духовності тощо) або зроджені особливостями ментальності українців (загроза мові і нації, історична пам'ять, проводир і нація, синдром "тридцяти срібняків", "рабів німих" і "хати скраю" та ін.). Загалом рубаї М.Клименка вирізняються прагненням до довершеності, адекватності відточеної форми глибині змісту.

*Будь обережним — тільки не в любові,
Хай шаленіє буря й грім у крові,
Щоб викресати із серця іскру-цвіт
І затопити все єство, як повинь.*²

UU U' U' UU U' U
UU U' U' UU U' U
U' UU U' U' U'
UU U' U' U' U' U

¹ Див.: Сьомочкіна О. Жанр рубаї в поезії Дмитра Павличка та Михаїла Клименка // Волинь-Житомирщина: історико-філол. зб. з регіональних проблем. – № 13. – Житомир, 2005. – С. 36 – 46; а також: Сьомочкіна О. Рубаї в українській поезії: від канонізованої строфи до поліжанру: Монографія. – К.: КиМУ, 2005. – 252 с.

² Цитуємо за виданням: Клименко М. Чорнозем. – К.: Рад. письменник, 1977. – С. 80 – 84.

Рубаї написаний 5-стоповим ямбом із пірихітними відхиленнями у 1-й і 4-й стопах першого, 1-й стопі другого, 2-й стопі третього і 1-й стопі четвертого віршорядків та з гіперкаталектичними закінченнями 1, 2 і 4-го й акаталектичним 3-го рядка. Клавзули – 2-складові, рими – хореїчні (жіночі, парокситонні), неповні (неточні), бідні; рими 1-го і 2-го віршорядків – банальні, рима 4-го рядка – нарощена. Схема будови: 1+1+2. Стійке зчеплення рядків. Виразна алітерація на сонорні *в* і *р*, та буквосполучення *гр*, *кр* адекватно й напрочуд виразно, зримо передає шаленість уявлюваної бурі пристрасного почуття, спорідненого у своїй величності з аналогічним природним явищем, яке викликає радість чи тривогу, захоплення чи страх, але ніколи нікого не залишає байдужим.

Перший рядок, який, до речі, може функціонувати цілком самостійно як афористичний заклик, містить викладення теми – любов – почуття, яке не терпить половинчастості, обережності й роздвоєності, тобто всіх відмін "недотягуваності" до справжності. Другий рядок розгортає й конкретизує авторове розуміння теми, пояснюючи, що мірилом істинності чуттів є пристрасть – "буря й грім у крові". Третій – підкріплює й поглиблює образний ряд першого бейту. Четвертий же – остаточно закріплює художню ідею – істинна любов – всеохопна й незнищенна.

Так само виразною філософічністю, тонким проникненням у всі сфери життя й психології людини прикметна рубаяна М.Павленко. В анотації до першої частини³ рубаїв поетки читаємо: "Ще замолоду (Марія Григорівна 1944 року народження – О.С.) вона прониклась творчістю авторів світової літератури. Особливо шанувала Омара Хайяма... Авторка вважала і вважає, що саме ці жанри [рубаї, танку, хайку] (особливо ж – рубаї) у її творчості є визначальними". Власне, це засвідчує й обсяг її рубаяни: вона нараховує 646 рубаїв і складається з чотирьох циклів, погрупованих за роками написання (1988, 1989, 1990, 1991), вміщених у двох книжках, опублікованих 2003 р. Одна з основних тем – складна, в усі часи, доля жінки – жінки-матері, жінки-коханої, жінки-дружини, жінки-грудівниці:

*У вихідні – на цілий тиждень вариш,
Переш та мисш – понеділком вариш.
Та небагато щастя і на службі,
Де руку тиснуть і зовуть: "Товариш".*

³ Див.: Павленко М. Рубаї, або Чотири сторони світу. – Житомир: Полісся, 2003. – Ч. 1. – 80 с; – Ч. 2. – 94 с.

Багатогранно, проникливо виписані образи дітей:

*За пазуху сховав малий хлопчина
Живу тендітну грудку голубину –
Для каменя не залишилось місця,
І для легкого навіть, як пір'їна.*

Також традиційна й цілком закономірна тема кохання:

*Лечу на стрічі, наче одержима,
О любий друже, щастя бережімо,
Стрічаймось на життєвому пероні,
Допоки доля проводжа очима.*

Часто ця тема розкривається через образи листів чи листа, листівки: "Прошу тебе: спали мої листи...", "Люблю каракулі твоїх листів...", "Лист і листівка йдуть до мого дому...", "Лист на колінах сторожко мостився...". Особлива тема, як і в Д.Павличка, Л.Залати, Б.Жорницького, – Чорнобильська катастрофа:

*Який всесвітній полігон біди!
У нього можна раз лиш увійти.
Не в жорсткій зоні живемо – в жорсткій,
Чорнобіля повік не обійти...*

У рубаях М.Павленко, як і в Ю.Хабатюка, з'являється образ бджоли, що віддавна уособлює натхненну, чесну працю: "Думка бджолою у скроні клопоче, // Переносячи літо у мрії із піль", "Немов бджола, знеможено спинилась..." та ін. Так само й образ соняшника, до речі, такий люблений Д.Павличком. А от образ доби, на відміну від образу епохи в О.Довгого, змальований не жорстко-саркастично, а іронічно, причому, часом, ця іронія відіграє роль рятівного кола, даючи надію на зцілення:

*Шукаєм у безмежжі власних меж,
І не знаходим ні гнізда, ні веж.
Ох ти ж моя доба, кульгава качечка,
Казкових перетворень ждеш і ждеш.*

Разом з тим у рубаях М.Павленко знаходимо напевно моторошні образи, асоційовані із символікою незалежної України, появу яких, зважаючи на час написання (1991), можна спробувати зрозуміти – людеј лякала невідомість, бо незалежність впала переважній більшості із них як сніг на голови, непрошена, не вистраждана, незрозуміла й непотрібна:

*Погодиться зі мною синій мрець
І на життєвій ниві жовтий жнець
Ї як люди одвертаються – то горе,
А як Господь – тоді уже кінець.*

Дуже часто в її рубаяні з'являється образ дороги. Він постає втіленням свідомого вибору: *"Ведуть шляхи до серця і до раю // (Кому який до серця припадає). // Боги дороги вказують в житті, – // Свої путі людина вибирає"* і невідворотності долі: *"Знов невгамовно крутяться колеса – // Маріонетки долі доріг"*; а найбільше, природно, втіленням нелегкої долі людини: *"Не всі шляхи біжать навстріч, // А є й такі, що утікають пріч"* (варто зауважити, що тут поетка цікаво й доречно використала персоніфікацію: адже людина живе доти, доки рухається, тож не дивно, що її життєвий шлях не лише стає невіддільним від неї, а й ніби оживає сам); *"Хлопчина не шкодує власних ніг: // За роги крутить він велосипеда – // Змолоти хоче борошно доріг"* (тут образ втілюється в оригінальній метафорі); *"Усіх шляхів на світі не здолать, // Але – свого – важливо не злякаться, – // Колесам за червінець не продать"*; *"Мій шлях – то вічний голубий узвіз"* тощо. Як і в Д.Павличка, у М.Павленко з'являється дотичний до образу дороги образ спіралі:

*Все по спіралі сходить і живе,
Що надто вже старе, стає нове.
Нам нічого боятись, окрім страху:
Шлях серединний кожного зове.*

М.Павленко означає всевладність і всесильність часу: *"Із боку в бік людину час кидає, // Як грузовик – докучливий причеп"*; його невтримність, ілюструючи ним означення геніїв: *"А генії неспинні, мовби час"*; відстороненість від людини аж до байдужості: *"Мов засць, петляє в руйновищах час, // І нам не до нього, йому – не до нас"* та ін. Іноді поетка означає час додатковими епітетами: *"Великий час – надії в нас малі..."*, *"Тримить застерігає грізний час..."*, *"Який-бо сирій невблаганний час"* тощо.

Прикметним для рубаяни М. Павленко є використання редифів. Зокрема, у поєднанні з моноримами:

*Себе ніколи я не шкодувала, пригорни мене,
І серце, мов залізо, гартувала, пригорни мене,
Тепер на тому, легію мій, стала, пригорни мене,
Що мужності для жінки – дуже мало, пригорни мене.*

А також охоплюючи цілий піввірш:

*Лютий місяць – короткий, спасибі йому і за те,
Йде не услід, а навпроти, спасибі йому і за те,
За низку побачень – хто проти? – спасибі йому і за те,
У сріблі – не в позолоті – спасибі йому і за те.*

Причому редифи в поетки завжди багатослівні і більше нагадують рефрени. Загалом рубаяна М.Павленко прикметна знанням психології людини й філософічністю, що, можливо, пов'язане із захопленням рубаями Хайяма, який, проте, крім як у передмові, жодного разу не згадується.

Рубаї бердичівського поета М.Пасічника, як зазначає в передмові П.Білоус, "за своїм змістом і творчою діалектикою можуть бути зрозумілі в контексті всієї його творчості, якій притаманна м'яка ліричність, наближення до світу природи (натуралістична образність), граційність і музичність віршової форми", вони ж водночас засвідчують "широку амплітуду мисленневих і поетичних рефлексій, іронію та гіркий жарт, моменти прозріння, трансформовані у мудрі сентенції"⁴.

Загалом же осередям рубаяни М.Пасічника вочевидь можна вважати триаду людина-родина-природа, власне триєдине проявлення їх, взаємоперетікання і взаємопроникнення, що й забезпечує органічність і цілісність поетичного бачення.

<i>Садочком внучка ходить – тупці-тупці,</i>	У́	У́	У́	У́	У́	У
<i>Немов товче весняну радість в ступці</i>	У́	У́	У́	У́	У́	У
<i>І солодко лоскотється в душі</i>	У́	УУ	У́	УУ	У́	
<i>Передчуття черемх, бузків, настурий...</i>	УУ	У́	У́	У́	У-	У-

Спосіб римунання канонічний – ААХА. Ритмічна основа – 5-стоповий ямб з пірихійчними іпостасами в 2-ій і 4-ій стопах третього і 1-й стопі четвертого віршорядків і гіперкаталектичними закінченнями 1-го, 2-го і 4-го рядків та акаталектичним закінченням 3-го рядка. Клавзули – 2-складові. Рими – хореїчні (жіночі, парокситонні), неповні (неточні), багаті, оригінальні; рима 4-го рядка – нарощена. Схема побудови рубаї: 1+1+2.

Перший віршорядок містить тему – замилювання весною життя, сповненою надій і сподівань, поєднаного з почуттям гордості ліричного героя, адже цю весну втілено в дрібних ("тупці-тупці")

⁴ Рубаї М. Пасічника цитуємо за виданням: Білоус П. "Буквар сузір'їв і світил..." // Пасічник М. Рясен ряс: поезія (рубаї). – Бердичів, 2002. – С. 4 – 5.

кроках онуки, яка, як засвідчує інший рубаї, присвячений родинній темі, "*Мов золоте кільце найменше // У родовіднім ланцюжку*". Другий віршорядок через образне порівняння, в якому весна природи оприсутнюється на лексичному рівні, засвідчуючи нерозривну єдність світів людського і природного, розширює і поглиблює тему, заявлену в 1-му. Третій, кульмінаційний, віршорядок, стає гімном гармонії, що "солотко" звучить у душі поета, підіймаючи край завіси над ще однією розгадкою вічної таємниці - "пошуків істинного щастя". А четвертий, як і вимагає канон жанру, підводить підсумок: "передчуття черемх, бузків, настурцій" переконливо засвідчує народження весни в душі самого ліричного героя, що підкреслюється на фонічному рівні: радість, відкритість, весняні передзвони й перегуки, елементи прадавньої симфонії споконвічного відродження природи й народження натхнення майстерно інструментується через асонанси на *а, о, е, у*.

Як бачимо, таким є механізм втілення "натуралістичної образності", про яку говорив П.Білоус, що формує натурфілософську основу рубаїв М.Пасічника, в якій людина і природа – ланки єдиного ланцюга:

*Втішаюсь зораними гонами,
Дух переводжу попід кронами.
...Лелеки ходять по ріллі
Назад колінцями червоними...*

Таким чином, бачимо, що житомирська рубаяна органічно впливається оригінальним, цікавим струменем у рубаяну загальноукраїнську, збагачуючи вітчизняну поезію.